

УДК 94(477.7)«1950/1960»:392.34

Савченко І. В.,
кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри
джерелознавства, історіографії та спеціальних
історичних дисциплін, Запорізький національний
університет (Україна, Запоріжжя), ivsav07@mail.ru

**ДІТЯЧА МІСЬКА ПОВСЯКДЕННІСТЬ В МІСТАХ
ПІВДЕННО-СХІДНОЇ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ
50-х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 60-х РР. ХХ СТ.
ЗА УСНО ІСТОРИЧНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ**

Розглядаються особливості та складові дитячого повсякдення міст південно-східної України другої половини 50-х першої половини 60-х рр. ХХ ст. на матеріалах усно історичних джерел. В період «хрущовської відлиги» ключовим аспектом виховної роботи, яка проводилася через державні інституції проголошувалося формування «радянської особистості» з відповідним переліком світоглядних цінностей та орієнтирів. Важливими складовими шкільного повсякдення за усними джерелами, які формувалися під впливом шкільних інститутів, були: формування учнівського колективу; участь в піонерській організації; уніфікація зовнішнього вигляду дітей. В дозвіллі дітей переважали рухливі ігри, поширеним було читання художньої літератури, але розвитку цієї складової завважав дефіцит творів для дітей.

Ключові слова: міська дитяче повсякдення, усні джерела, «хрущовська відлига», школа, дозвілля, південно-східна Україна.

За доби незалежності в Україні в вітчизняній історичній науці відбувається активний розвиток гендерних студій, що підтверджується наявністю широкого кола публікацій, зокрема таких дослідників як: О. Кісь, Л. Смоляр, О. Стяжкіної, М. Смольницької та ін. [3; 11; 12; 14]. В даному напрямку поруч з узагальнюючими працями науковці приділяють увагу і спеціалізованим дослідженням, проте їх тематика переважно визначається жіночою історією, тоді як висвітлення історії дитинства, зокрема в радянський період, має більш фрагментарний характер, при цьому будучи одним з необхідних складників розвитку гендерної історії суспільства. Водночас в реконструкції світу дитинства є важливою складовою використання усноісторичних наративів, які розкривають не тільки зовнішні ознаки повсякдення, але й ту чуттєво-емоційну сферу, що створюється в повсякденному оточенні.

Метою даного дослідження є здійснення аналізу радянського дитячого повсякдення міст південно-східної України середини 50–60-х рр. ХХ ст. на основі матеріалів усноісторичних свідчень.

Період хрущовської «відлиги» став одним з переломних в радянській історії. В історичній науці він традиційно розуміється як час лібералізації державної політики. Дана лібералізація, хоч і непослідовно, охопила зовнішньополітичні відносини, розвиток економіки, культури та соціальне управління. Відбувається певна «гуманізація» державної соціальної політики, коли уряд врешті-решт починає звертати увагу не тільки на потреби економічного та адміністративно-політичного будівництва радянської держави, але і модернізацію життєвих умов її громадян. Поворот економіки «обличчям до людини» вперше було проголошено на офіційному рівні вже у серпні 1953 р. Г. Маленковим. На п'ятій сесії Верховної ради СРСР ним було визначено про необхідність переходу до політики поліпшення добробуту населення, турботи про максимальне задоволення його матеріальних потреб. Ці зміни торкнулися і державної політики щодо дітей. Зокрема, відбулися поступові зрушення в державній політиці щодо соціального забезпечення дітей, яка конкретизувалася перш за все в розвитку інфраструктури дитячих закладів, поліпшення матеріальних умов виховання дітей [13, с. 185].

Так, 6 червня 1956 р. було скасовано плату за навчання в школах, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах. Збільшувалася, особливо в кінці 50 – на початку 60-х кількість дитячих дошкільних закладів. Дані зміни не могли не відбитися на формуванні нових умов дитинства, порівняно з попередніми радянськими періодами. Водночас одним з провідних завдань радянської системи виховання залишається формування особистості, яка б повністю вписувалася в межі радянської соціальної системи, з відповідними оцінками та орієнтирами [13, с. 195].

Більш динамічними зміни умов дитячого повсякдення були в умовах міст. В 50–60-ті рр. відбувається активний соціально-економічний розвиток міст України, і, зокрема, південно-східного регіону. Активізується міграція молодого працездатного населення до промислових міст півдня України. Економічний розвиток міст також сприяв поступовому втягуванню в орбіту міського життя навколишніх сіл [2, с. 17]. Інтенсивний розвиток міст південно-східної України створював додаткові умови для розвитку їх соціальної інфраструктури, в тому числі і соціальних закладів, які функціонально охоплювали життя дітей.

Характерною рисою радянського дитинства середини 50 – пер. половини 60-х років у порівнянні з попередніми періодами було збільшення перебування дітей в межах системи освітніх установ, як дошкільних навчальних закладів, так і середніх шкіл. Як вже згадувалося, в період хрущовського правління кількість лише дошкільних навчальних закладів збільшилася в 2–3 рази. Щоправда, це зростання стає відчутним вже наприкінці даного періоду. В 50-х роках ще досить розповсюдженим явищем було перебування дітей до 3-х, а то і 7-ми років вдома з матір'ю. Якщо мати працювала, за дитиною могли наглядати родичі, сусіди. В більш заможних родинах наймалися няні. Дитсадки досить часто були в прилаштованих, а не спеціалізованих приміщеннях, але в більшості усних свідчень згадується достатня кількість іграшок в них [8; 10]. Досить розповсюдженим явищем були цілодобові дитсадки, куди дітей здавали при значній завантаженості батьків.

Шкільна освіта в даний період зазнає ряду суттєвих реформ, ключовою серед яких є перехід до загальної обов'язкової восьмирічної освіти. Дана реформа традиційно в радянському суспільстві була підтримана «знизу», зокрема її підтримали працівники Донецької та Запорізької областей, які зобов'язалися створити якісні умови для восьмирічного всеобучу. В контексті даної реформи відбувалося зростання кількості восьмирічних шкіл і зменшення питомої ваги початкових шкіл. Водночас збільшувався контингент навчаючихся в I – VIII класах. З кінця 50-х років отримують розповсюдження групи подовженого дня для школярів. Водночас школа звично розглядалася в державній політиці як ключовий інструмент в вихованні «радянської особистості». Це було підкреслено на ХХІІІ з'їзді КПРС, і в Програмі КПРС визначалося, що школа повинна забезпечити: «виховання і підготовку комуністично свідомих і високоосвічених людей, прилаштованих як до фізичної, так і розумової праці, активної діяльності в різних сферах суспільного і державного життя, в галузі науки та культури. Тобто, школа повинна забезпечити формування нової людини комуністичного суспільства» [1, с. 52]. Дані завдання мали

реалізуватися як через відповідний матеріал шкільної програми, роботу вчителів, і звичайно відповідні дитячі організаційні структури.

Водночас в усноісторичних спогадах школа, як правило, не асоціюється перш за все з ідеологічним вихованням. Для більшості респондентів шкільний період – це перш за все один найкращих періодів в їх житті, час дитинства, ігор, формування досвіду взаємовідносин з однолітками. Ідеологічне виховання в школі сприймалося як даність, яка «особливо не заважала». При цьому, хоча серед батьків вже можна була почути критику політики М. Хрущова, ідеологічне виховання надавало свої результати, і сама радянська система сприймалася як аксіоматично правильна [7; 8]. За спогадами однієї з респонденток, вона відчувала себе щасливою від того, що живе в Радянському Союзі, а не в «якійсь там Америці». Проте участь в піонерській організації все ж виступала важливою складовою в процесі дитячої соціалізації в тогочасному учнівському середовищі. Такі моменти, як прийняття в піонери, запам'ятовувалися як важливий етап у зростанні власного соціального статусу. «Вступлення в піонери вызывало гордость – повзрослели» [8]. З захопленням сприймалися заходи, які проводилися школою або піонерською організацією, в яких міг приймати участь весь клас, такі як: збір металолому, піонерське вогнище. Проте в усно історичних спогадах вони виступають перш за все як форми поживлення комунікації серед школярів.

В частині спогадів підкреслюється колективістський підхід у шкільному вихованні дітей, який давав відчутні результати. Оскільки «колективізм» був однією з важливих складових формування взаємовідносин в тогочасному радянському суспільстві та функціонування радянського соціуму, школа мала здійснювати функції по посиленню колективних відносин серед учнів. «В классе было четкое ощущение коллектива» [8]. Проявами цих відносин були не тільки затушування індивідуальних інтересів, і їх обмеження на користь колективу, але і взаємопоміч та взаємопідтримка серед учнів одного класу. Досить розповсюдженою була практика «підтягування» учнів, що погано навчалися, «хорошистами» або відмінниками. Причому заняття з підготовки та пояснення домашніх завдань з математики чи інших предметів часто могли проводитися вдома, і в спогадах, як правило, не акцентується на обтяжливості таких обов'язків [4; 7; 8]. За спогадами однієї з респонденток, до неї майже кожен день приходив додому хтось додатково займатися. Врешті, результати формування колективних відносин починали виходити за шкільні фронтони. Серед наративів є частими спогади про те, як школярі старших класів збиралися разом для того, щоб сходити в кіно, парк, або ж провести вечір у когось з однокласників. В таких умовах ті, хто за якихось чинників «не вписався» в колектив класу, випадали з цілого комплексу заходів, що мали місце в шкільному житті [5]. Проте в цілому такий колективістський підхід сприяв збільшенню кількості комунікативних зв'язків в учнівському середовищі.

Поруч з колективізмом характерною рисою шкільного соціуму з усних наративів виступає його «уніфікованість» у зовнішньому вигляді. Звичайно, важливою складовою цього була шкільна форма встановленого зразка. Слід зазначити, що в цьому хрущовський період суттєво відрізняється від поч. 50-х рр., і особливо кін. 40-х років, коли діти часто ходили до школи просто в тому, в чом була

можливість. Зростання рівня життя населення дозволило зробити форму обов'язковим атрибутом шкільного життя. Шкільна форма була обов'язковим одягом на тільки в будні, а і на шкільних святкових заходах. Виключення робилося лише на святкування Нового року та випускний в старших класах [1; 5; 9]. «Уніфікація» в одязі стосувалася навіть таких дрібниць, як стрічки в косичках у дівчат. В звичайні дні вони повинні були бути обов'язково темного кольору, наприклад, коричневого, в святкові – обов'язково білі. Досить стандартними були зачіски у дітей, особливо молодшого та середнього шкільного віку. Наприклад у дівчат мали бути косички, у хлопців – «бокс», «полу бокс». Але в старших класах, щодо 60-х років в усних наративах є спогади про спроби відхилення від «кордонів зовнішнього вигляду». Зокрема, дівчата намагалися робити собі більш пишні зачіски, які на той час були в моді. І на прискіпливе запитання вчителя приводу такого зовнішнього вигляду придумувалися різні відмовки. Застосування косметики в школі дівчатами, зрозуміло, не дозволялося.

Слід зазначити також підкреслення в окремих наративах «пуританського» характеру відносин в тогочасному учнівському суспільстві. Наприклад, в спогадах є згадки про те, що якщо хлопець чи дівчина просто часто спілкувалися на перервах, це могло викликати косі погляди з боку однокласників. Дирекцією школи могло негативно сприйматися навіть відвідування учнями старших класів, наприклад, танців у парку. Така складова у вихованні школярів інколи надавала такі неочікувані наслідки, як невміння частини з них танцювати у парах, що проявлялося на випускних. Хоча, на наш погляд, цій характеристиці, попри її безперечно поширеність серед тогочасного учнівського суспільства, не варто надавати загального контексту. Соціальна структура в містах південно-східної України була досить неоднорідною, практики виховання в родині мали варіативний характер, і за межами школи могли бути відхилення від загальних норм.

Певну роль в шкільному навчанні відігравав контроль з боку батьків. Більшість респондентів відмічає, що батьки ходили в школу на батьківські збори. В частині родин в молодшому шкільному віці могли перевірятися уроки. Проте навчання дітей як правило було достатньо самостійним процесом і не потребувало, або не розглядалося як таке, що вимагає значного батьківського втручання [5; 8].

Що стосується дозвілля дітей, то в тогочасному дитинстві важливу роль відігравали рухливі ігри. Хлопчики часто грали в футбол, в «розвідників». Дівчата – в «класики». Популярними були ігри з м'ячем, в «вбивного» [7–9]. Телевізори як більш-менш поширений атрибут повсякдення з'являються в міських родині вже в 60-х роках, і то, здебільшого в більш економічно розвинутих містах регіону. Як відомо, кількість дитячих програм була досить обмеженою. Мультифільми справляли величезне враження, їх часто дивилися разом з друзями, оскільки не у всіх був телевізор. Іграшок купували небагато, тому у спогадах часто їх отримання згадується як окрема подія в дитинстві. В окремих наративах як поширене явище серед дітей згадується читання художньої літератури. Хоча вказується на дефіцит цікавої дитячої літератури, зокрема пригодницької.

Для частини родин був характерним відпочинок батьків разом з дітьми на вихідні в містах публічного

відпочинку, наприклад, в парку. Влітку дітей відправляли до бабусь в села. В родинних міст Донбасу міг здійснюватися відпочинок в селах лісової та лісо-степної зони України. Також виїздили відпочивати на море.

Отже, застосування усних наративів дозволяє нам розкрити широкі аспекти з повсякденного міського життя дітей. Важливою складовою в усних наративах виступає шкільне повсякдення, характерними рисами якого були наявність різноманітних поведінкових обмежень.

Список використаних джерел

1. Березняк Е. С. Пути развития всеобщего образования на Украине / Березняк Е. С. – К.: Радянська школа, 1964. – 129 с.
2. Гирич Я. Урбанізація як складова розвитку міст УРСР в 1950–х – на початку 1960–х років / Я. Гирич // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка: Історія. – 12/2008. – №94/95. – С.16–19.
3. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі другої половини XIX – початку XX ст. – Львів, Інститут народознавства НАНУ, 2008. – 272 с.
4. Особистий архів автора. – Горянович С. С., 1940 р.н., м. Запоріжжя. – Дата запису: 11.05.2013.
5. Там само. – Дянько М. А., 1929 р.н., м. Запоріжжя. – Дата запису: 14.07.2013.
6. Там само. – Колесникова С. О., 1936 р.н., м. Запоріжжя. – Дата запису: 19.08.2014.
7. Там само. – Лебедева О. М., 1957 р.н., м. Токмак. – Дата запису: 10.08.2013.
8. Там само. – Празднікова Т. Г., 1953 р.н., м. Харцизьк. – Дата запису: 8.08.2013.
9. Там само. – Савченко Л. Ф., 1948 р.н., м. Запоріжжя. – Дата запису: 3.05.2013.
10. Там само. – Третяк Л. І., 1929 р.н., м. Токмак. – Дата запису: 11.08.2013.
11. Смольницька М. Гендерна політика в УРСР: правове закріплення та напрями реалізації: (середина 1940–х – перша половина 1960–х років) / М. Смольницька // Історія України. – 2013. – №20. Правознавство та інші суспільні дисципліни. – С.4–7.
12. Смоляр Л. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух в Наддніпрянській Україні другої половини XIX – поч. XX ст. Сторінки історії – Одеса, 1998.
13. Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: Колективна монографія / Відп. ред. В. М. Даниленко. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. – 697 с.
14. Стяжкіна О. Жінки в історії української культури другої половини XX століття. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2002. – 270 с.

References

1. Bereznjak Ye. S. Puti razvitiia vseobshchego obrazovaniia v Ukrainie / Bereznjak Ye. S. – K.: Radianska shkola, 1964. – 124 s.
2. Nyrych Ya. Urbanizatsiia yak skladova rozvytku mist URSR v 1950–kh – na pochatku 1960–kh rokiv / Nyrych Ya. // Visnyk Kyivskogo natsionalnogo universytetu im. Tarasa Shevchenko: Istorii. – 12/2008. – №94/95. – S.16–19.
3. Kis O. Zhinka v tradytsiinii ukrainskii kulturi drugoi polovyny XIX – pochatku XX st. – Lviv, Instytut narodoznavstva NANU, 2008. – 272 s.
4. Osobystyi arkhiv avtora. – Gorianovych S.S., 1940 r.n., m. Zaporizhzhia. – Data zapysu: 11.05.2013.
5. Tam samo. – Danko M. A., 1929 r.n., m. Zaporizhzhia. – Data zapysu: 11.05.2013.
6. Tam samo. – Kolesnikova S. O., 1936 r.n., m. Zaporizhzhia. – Data zapysu: 19.08.2014.
7. Tam samo. – Liebedieva O. M., 1957 r.n., m. Tokmak. – Data zapysu: 10.08.2013.
8. Tam samo. – Prazdnikova T. G., 1953 r.n., m. Khartsyzk. – Data zapysu: 8.08.2013.
9. Tam samo. – Savchenko L. F., 1948 r.n., m. Zaporizhzhia. – Data zapysu: 11.08.2013.
10. Tam samo. – Tretyak L. I., 1929 r.n., m. Tokmak. – Data zapysu: 11.08.2013.

11. Smolnytska M. Genderna polityka d URSR: pravove zakriplennia ta napriamy realizatsii (seredyna 1940–kh – persha polovyna 1960–kh rokiv) / M. Smolnytska // Istorii Ukrainy. – 2013. – №20. Pravozaavstvo ta inshi suspilni dystsypliny. – S.4–7.

12. Smoliar L. Mynule zarady maybutnoho. Zhinochy rukh v Naddniprianskii Ukraini drugoi polovyny XIX – pochatku XX st. Storinki istorii. – Odesa, 1998.

13. Sotsialni transformatsii v Ukraini: pizdnyi stalinizm i khrushchovska doba: Kolectyvna monohrafia. – K.: Instytut istorii NANU, 2014. – 697 s.

14. Styazhkina O. Zhinky v istorii ukrainskoi kultury drugoi polovyny XIX stolittia. – Donetsk: Skhidnyi vydavnychiy dim, 2002. – 270 s.

Savchenko I. V., candidate of historical sciences, assistant professor Department of Sources, Zaporizhzhia National University (Ukraine, Zaporizhzhia), ivsav07@mail.ru

Children's daily life in the cities of the south-eastern Ukraine in the second half of the 50th – first half of the 60th XX century based on oral sources

It was explored the features and components of children's everyday urban life of southeastern Ukraine in the second half of the 50th – first half of 60th XX c. on oral historical sources. During the «Khrushchev thaw» a key purpose of the educational work that carried out by public institutions, has been the formation of «Soviet person» with a appropriate list of values and ideological orientation. The important parts of the school everyday life of this period that formed school institutions, according oral sources, were the ideological education work, the formation of pupil's collective, unifying the look of the children. In the leisure of children prevailed outdoor games, and it was widely spread reading fiction.

Keywords: *ccity children's daily, oral sources, «Khrushchev thaw», school, leisure, south-eastern Ukraine.*

Savchenko I. V., кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры источниковедения, историографии и специальных исторической дисциплин, Запорожский национальный университет (Украина, Запорожье), ivsav07@mail.ru

Детская повседневность в городах юго-восточной Украины второй половины 50–х – первой половины 60–х гг. XX ст. по материалам устных источников

Рассматриваются особенности и составляющие детской повседневности городов юго-восточной Украины второй половины 50–х – первой половины 60–х гг. XX в. на материалах устных исторических источников. В период «хрущевской оттепели» ключевым аспектом воспитательной работы, которая проводилась через государственные институты, было провозглашено формирование «советской личности» с соответствующим перечнем мировоззренческих ценностей и ориентиров. Важными составляющими школьной повседневности, которые формировались под влиянием школьных институтов, согласно устным источникам, были: участие в пионерской организации, формирование ученического коллектива, унификация внешнего вида детей. В досуге детей преобладали подвижные игры, становилось распространённым чтение художественной литературы, но развитию этой составляющей мешал дефицит произведений для детей.

Ключевые слова: *городская детская повседневность, устные источники, «хрущевская оттепель», школа, досуг, юго-восточная Украина.*

* * *

УДК 94 (477) «1953/1964»: 378

Лук'яненко О. В.,
кандидат історичних наук, старший викладач
кафедри культурології, Полтавський національний
педагогічний університет імені В. Г. Короленка
(Україна, Полтава), lukyanenko.ov@gmail.com

НА МЕЖІ РАЦІОНАЛЬНОГО ТА ТРАНСЦЕНДЕНТНОГО: ОСВІТНЬО ЗОРІЄНТОВАНЕ ДОЗВІЛЛЯ ТА ВІРА У ПЕДАГОГІЧНИХ ІНСТИТУТАХ УРСР ДОБИ «ВІДЛИГИ» (Ч. 2)

Стаття ілюструє еволюцію освітньо зорієнтованого та релігійного дозвілля освітніх педінститутів УРСР періоду десталінізації (1953-1964 рр.). Застосування методу контент-аналізу педагогічної преси дозволило проілюструвати наповнюваність вільного часу студентів; відслідкувати співвідношення характеристик позаробочого часу викладачів відповідно до сучасних підходів теорії та історії дозвілля.

Ключові слова: *повсякдення, студенти, освітньо зорієнтоване дозвілля, релігійне дозвілля, вища педагогічна школа, десталінізація*